

ДОПЪЛНЕНИЯ

1. Решаване на уравнението на Шрьодингер за преминаване на α -частица през потенциална бариера с произволна форма

II. Решаване на едномерното уравнение на Шрьодингер

Уравнението на Шрьодингер за движение на частица с маса m_α в сферично-симетричен потенциал е

$$[\text{VIII.1}] \quad \frac{1}{r^2} \frac{d}{dr} \left[r^2 \frac{dR(r)}{dr} \right] + \frac{2m_\alpha}{\hbar^2} \left[E - V(r) - \frac{\mathbf{l}(\mathbf{l}+1)\hbar^2}{2m_\alpha r^2} \right] R(r) = 0.$$

Потенциалната бариера би трябвало да се разглежда като тримерна. Предполагаме, че потенциалът $V(r)$ зависи само от разстоянието до центъра на ядрото r . Това е всъщност уравнението за радиалната вълнова функция¹ и решението се търси с вълнова функция от вида $R(r) = u(r)/r$

$$[\text{VIII.2}] \quad -\frac{\hbar^2}{2m_\alpha} \frac{d^2 u}{dr^2} + V(r)u = Eu.$$

В общия случай потенциалът е сума от кулоновия потенциал и потенциала на центробежната сила: $V(r) + \frac{\mathbf{l}(\mathbf{l}+1)\hbar^2}{2m_\alpha r^2}$. Като първа стъпка ще разгледаме случая

$\mathbf{l} = 0$, което означава, че α -частицата излиза от центъра на ядрото без да отнася ъглов момент. Тогава остава само кулоновият потенциал

$$V(r) = k_0 \frac{2(Z-2)e^2}{r}.$$

Търсим решение от вида $u(r) = \exp\left(-\frac{y(r)}{\hbar}\right)$. След като заместим $d^2 u/dr^2$ в уравнение [VIII.2] то става

$$[\text{VIII.3}] \quad -\frac{\hbar^2}{2m_\alpha} \left[-\frac{1}{\hbar} \frac{d^2 y}{dr^2} + \frac{1}{\hbar^2} \left(\frac{dy}{dr} \right)^2 \right] + (V(r) - E) = 0.$$

Тъй като V е бавно изменяща се функция на r , $y(r)$ ще бъде също бавно изменяща се и тогава $d^2 y/dr^2$ ще е малко. Освен това множителят $\hbar/2m_\alpha$ е много по-малък от множителя $1/2m_\alpha$ и затова първият член в това уравнение може да се пренебрегне. Тогава

$$\frac{dy}{dr} = \sqrt{2m_\alpha(V(r) - E)} \quad \text{и съответно} \quad y(r) = \int_0^r \sqrt{2m_\alpha[V(\rho) - E]} d\rho.$$

¹ вж Лекции по АФ, стр. 130

Прозрачността на бариерата по дефиницията [II.47] ще бъде

$$[VIII.4] \quad P = \frac{|u(b)|}{|u(R)|} \frac{\exp\left(-\frac{2}{\mathbf{h}} y(b)\right)}{\exp\left(-\frac{2}{\mathbf{h}} y(R)\right)} = \exp\left\{-\frac{2}{\mathbf{h}_R} \int^b dr \sqrt{2m_a[V(\rho) - E]}\right\},$$

което съвпада с резултата, получен от сумирането на много на брой тесни правоъгълни бариери [II.49]. Този израз може да се представи във вида

$$P = \exp\left\{-\frac{2\sqrt{2m_a}}{\mathbf{h}} I\right\},$$

където сме означили

$$[VIII.5] \quad I = \int_R^b dr \sqrt{V(r) - E}.$$

Задачата е да се реши аналитично този интеграл.

В края на потенциалната бариера (в т. $r = b$) пълната енергия E е равна на потенциалната:

$$E = V_b = k_0 \frac{2(Z-2)e^2}{b}, \quad \text{с } k_0 = \frac{1}{4\pi\epsilon_0}.$$

Отношението на потенциала към енергията е $\frac{V(r)}{E} = \frac{V(r)}{V_b} = \frac{b}{r}$ и тогава

$$[VIII.6] \quad V(r) = E \frac{b}{r}.$$

Интегралът се записва съответно

$$[VIII.7] \quad I = \int_R^b dr \sqrt{E \frac{b}{r} - E} = \sqrt{E} \int_R^b dr \sqrt{\frac{b}{r} - 1}.$$

Удобно е да се направи субституцията $\frac{b}{r} = \frac{1}{x^2}$, с което интегралът става

$$[VIII.8] \quad I = 2b\sqrt{E} \int_{\sqrt{R/b}}^1 dx \sqrt{1-x^2}.$$

Видът на интеграла подсказва още една субституция. Полагаме $x = \sin j$, също и $\sqrt{R/b} = \sin j_0$. Така новата променлива φ в т. $r = b$ става $j = j_0$. С тази субституция интегралът става

$$[VIII.9] \quad I = 2b\sqrt{E} \int_{j_0}^{\pi/2} \sqrt{1-\sin^2 j} \cos j dj.$$

Границите на интегрирането се определят така:

В т. $x = \sqrt{R/b}$, както положихме по-горе $x = \sqrt{R/b} = \sin j_0$, и следователно $j = j_0 = \arcsin(R/b)$. В т. $r = b (x = 1) = \sin j$, така че $j = \pi/2$. И така, за интеграла получаваме

$$[\text{VIII.10}] \quad I = 2b\sqrt{E} \int_{j_0}^{\pi/2} \cos^2 j \, dj = 2b\sqrt{E} \left[\frac{j}{2} + \frac{1}{4} \sin 2j \right]_{j_0}^{\pi/2} = \frac{b}{2} \sqrt{E} \left(\frac{\pi}{2} - j_0 - \frac{1}{2} \sin 2j_0 \right) = b\sqrt{E} \left(\frac{\pi}{2} - j_0 - \frac{1}{2} \sin 2j_0 \right).$$

Числото $\sin j_0 = \sqrt{R/b}$ е много малко, защото $R \ll b$ и тогава $\sin j_0 \approx j_0 \approx \sqrt{R/b}$. Величината b може да се изрази чрез енергията: $b = k_0 \frac{2(Z-2)e^2}{E}$. След като заместим b се получава окончателно:

$$[\text{VIII.12}] \quad I = \frac{\pi k_0 (Z-2) e^2}{\sqrt{E}} - 2e\sqrt{k_0 2(Z-2)R}.$$

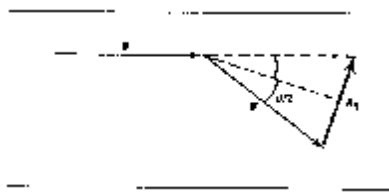
Оттук за прозрачността на бариерата се получава изрза [II.50]:

$$P = \exp\left(-\frac{2\sqrt{2m_\alpha}}{\mathbf{h}} I\right) = \exp\left[-\frac{2\pi k_0 e^2 (Z-2)\sqrt{2m_\alpha}}{\mathbf{h}\sqrt{E}} + \frac{8e\sqrt{k_0 m_\alpha (Z-2)R}}{\mathbf{h}}\right].$$

2. Ядрен формфактор

Вълновите функции на електрона преди и след разсейването се представят с плоски монохроматични вълни в съответствие с импулса на електрона: $\mathbf{p}_i = \mathbf{h}\mathbf{k}_i$ преди разсейването и $\mathbf{p}_f = \mathbf{h}\mathbf{k}_f$ след разсейването с вълнови функции съответно $y_i = e^{i(\mathbf{k}_i, \mathbf{r})}$ и $y_f = e^{i(\mathbf{k}_f, \mathbf{r})}$. Предаденият при разсейването импулс е

$$[\text{VIII.13}] \quad \mathbf{h}\mathbf{q} = \mathbf{p}_i - \mathbf{p}_f \quad \text{или} \quad \mathbf{q} = \mathbf{k}_i - \mathbf{k}_f.$$

Фиг. VIII.1

Предаденият напречен импулс при разсейване на електрони

От фиг. VIII.1 се вижда, че $\mathbf{h}\mathbf{q}/2 = p_i \sin(\theta/2)$ и понеже $p_i = \mathbf{h}/\mathbf{D}$, за q се получава $q = (2/\mathbf{D})\sin(\theta/2)$.

Взаимодействието, което причинява разсейването, се описва с потенциала $V(r)$. Според т.нар. „златно правило на Ферми“, вероятността за извършване на преход от началното състояние i (initial) към крайното състояние f (final) се задава с

израза:

$$[\text{VIII.14}] \quad \lambda = \frac{2\pi}{h} |V_{fi}|^2 \frac{dn}{dE_f},$$

където $\frac{dn}{dE_f}$ задава плътността на крайните състояния, а

$$[\text{VIII.15}] \quad V_{fi} = \int_{\tau} \Psi_f^* V(r) \Psi_i d\mathbf{r} = \langle y_f | V(r) | y_i \rangle$$

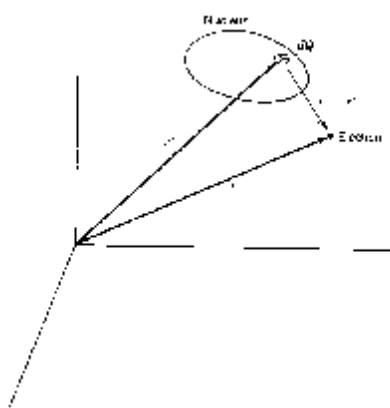
е матричният елемент на прехода. Интегрирането е по обема на ядрото τ . Вероятността за преход зависи от квадрата на матричния елемент. Плътността на крайните състояния, изразяваща се в броя на състоянията на единица енергетичен интервал се включва в [VIII.14] от статистически съображения – ако крайното състояние е единично изолирано, вероятността за прехода е много по-малка, отколкото ако съществуват много на брой и близко разположени нива, към които може да се извърши прехода.

В разглеждания от нас случай на разсейване на електрони вероятността за преход е пропорционална на квадрата на матричния елемент. Нека означим матричния елемент с F' . В приближението вълновите функции на падащия и на излитащия електрон да бъдат плоски вълни и от [VIII.15]

$$[\text{VIII.16}] \quad V_{fi} = F'(k_i, k_f) = \int_{\tau} e^{-i(k_f, \mathbf{r})} V(r) e^{i(k_i, \mathbf{r})} d\mathbf{r},$$

и като се вземе предвид големината на предадения импулс [VIII.13] той се изразява чрез израза

$$[\text{VIII.17}] \quad V_{fi} = F'(\mathbf{q}) = \int_{\tau} e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r})} V(r) d\mathbf{r}.$$

Фиг. VIII.2

Към определяне потенциала на взаимодействие между електрон и равномерно заредено ядро

Константата на нормировка се избира така, че $F'(0) = 1$, т.е. формфакторът на точково ядро е равен на 1. Потенциалът на взаимодействие $V(r)$ между електрона и ядрото зависи от плътността на ядрения електричен заряд $Z\rho_p(\mathbf{r}')$, където $\mathbf{r}'$ е радиус-векторът на точка от ядрения обем, а $\rho_p(\mathbf{r}')$ дава разпределението на ядрения заряд, изразяващ разпределението на протоните. Функцията $\rho_p(\mathbf{r}')$ е нормирана, което означава $\int \rho_p(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' = 1$. На фиг. VIII.2 е

показан смисълът на означенията. Електронът, разположен в точка с радиус-вектор $\mathbf{r}$ има потенциална енергия от взаимодействието с елемента заряд dQ в т. $\mathbf{r}'$ от ядрото

$$[\text{VIII.18}] \quad dV = -\frac{k_0 e dQ}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} = -\frac{k_0 Z e^2 \rho_p(\mathbf{r}') d\mathbf{r}'}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|}.$$

За да се определи пълната енергия на взаимодействието $V(r)$, трябва да се просумира по всички елементи dQ на заряда, т.е. да се интегрира по обема на ядрото, предполагайки равномерно разпределение на заряда. Това дава

$$[\text{VIII.19}] \quad V(r) = -Ze^2 k_0 \int_{\tau} \frac{\rho_p(\mathbf{r}')}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} d\mathbf{r}'.$$

Като заместим израза [VIII.18] в [VIII.14] получаваме:

$$[\text{VIII.20}] \quad F'(\mathbf{q}) = -\int d\mathbf{r} e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r})} \int d\mathbf{r}' \left[\frac{k_0 Z e^2}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} \rho_p(\mathbf{r}') \right] = -k_0 e^2 Z \iint e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r})} \frac{\rho_p(\mathbf{r}')}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} d\mathbf{r} d\mathbf{r}'.$$

Ако се направи смяна на променливите $\mathbf{s} = \mathbf{r} - \mathbf{r}'$ интегралът може да се раздели на произведение от два интеграла

$$[\text{VIII.21}] \quad F'(\mathbf{q}) = -k_0 Z e^2 \int \frac{e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{s})}}{|\mathbf{s}|} d\mathbf{s} \int \rho_p(\mathbf{r}') e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r}')} d\mathbf{r}' = -k_0 Z e^2 \frac{4\pi}{q^2} F(\mathbf{q}).$$

Първият от тези интеграли $I_1 = \int d\mathbf{s} e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{s})} / |\mathbf{s}|$ представлява често срещана в електродинамиката фурие-трансформация и се изчислява лесно: $I_1 = -4\pi/q^2$.

Вторият интеграл в [VIII.21] е именно *формфакторът*

$$[\text{VIII.22}] \quad F(\mathbf{q}) = \int \rho_p(\mathbf{r}') e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r}')} d\mathbf{r}'.$$

В приближението, което направихме – вълновите функции да бъдат плоски вълни, формфакторът представлява фурие-образ на разпределението на ядрения заряд. Обратната фурие-трансформация на $F(\mathbf{q})$ би трябвало да даде търсеното зарядово разпределение $\rho_p(\mathbf{r}')$. Оттук се вижда смисълът и важността на формфактора.

Матричният елемент на разсейването става

$$F'(\mathbf{q}) = V_{fi} = Ze^2 k_0 \frac{4\pi}{q^2} F(\mathbf{q}).$$

Когато става предаване на много малък импулс ($q \ll p_i \mathbf{h}$), експонентата в [VIII.22] може да се развие в ред на Тейлор по степените на $i(\mathbf{q}, \mathbf{r}')$

$$e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r}')} = 1 + i(\mathbf{q}, \mathbf{r}') - \frac{1}{2!} (\mathbf{q}, \mathbf{r}')^2 + \dots,$$

откъдето

$$[\text{VIII.23}] F(\mathbf{q}) = \int r_p(\mathbf{r}') e^{i(\mathbf{q}, \mathbf{r}')} d\mathbf{r}' = \int d\mathbf{r}' \rho_p(\mathbf{r}') \left[1 + (i\mathbf{q}, \mathbf{r}') - \frac{1}{2!} (\mathbf{q}, \mathbf{r}')^2 + \dots \right] = 1 - \frac{q^2}{6} \langle R^2 \rangle + \dots$$

Първият член от този ред е равен на единица от условието за нормировка. Вторият член става нула при сферично симетрично разпределение на заряда в ядрото. Третият член ще стане

$$[\text{VIII.24}] -\frac{q^2}{2} \int_0^\pi \int_0^{2\pi} r'^2 \rho_p(\mathbf{r}') r'^2 \cos^2 \theta \sin \theta dr' d\theta d\phi = -\frac{q^2}{6} \langle R^2 \rangle$$

и следователно

$$[\text{VIII.25}] F(\mathbf{q}) = 1 - \frac{q^2}{6} \langle R^2 \rangle + \mathbf{L},$$

където с $\langle R^2 \rangle$ сме означили квадрата на средноквадратичния радиус на ядрото

$$[\text{VIII.26}] \langle R^2 \rangle = \int r'^2 \rho_p(\mathbf{r}') d\mathbf{r}',$$

който в сферично-симетричния случай на [VIII.24] с обемен елемент $4\pi r'^2 dr'$ ще има вида $\langle R^2 \rangle = 4\pi \int r'^4 \rho_p(r') dr'$. В израза [VIII.26] няма знаменател, както би трябвало да се очаква по дефиницията за средна стойност, защото $\int \rho_p(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' = 1$ от условието за нормировка на вълновата функция. От дефиницията на радиуса [VIII.26] и от [VIII.25] се вижда, че той може да се определи, ако се измери формфактора $F(q)$ при малки предадени импулси. В сила е съотношението

$$[\text{VIII.27}] \langle R^2 \rangle = -3 \left. \frac{d^2 F}{dq^2} \right|_{q=0},$$

тъй като от [VIII.25] се получава $\frac{dF}{dq} = -\frac{q}{3} \langle R^2 \rangle + \dots$ и $\frac{d^2 F}{dq^2} = -\frac{1}{3} \langle R^2 \rangle + \dots$, откъдето

$$\left. \frac{d^2 F}{dq^2} \right|_{q=0} = -\frac{1}{3} \langle R^2 \rangle.$$

Ако ядрото е точково и разположено в началото на координатната система, зарядовата му плътност се изразява чрез δ -функцията на Дирак и формфакторът става равен на 1.

Функцията $\rho_p(\mathbf{r}')$, описваща зарядовото разпределение на ядрото, се получава от измерванията на ъгловите разпределения и от определените чрез тях диференциални сечения се получава формфактора. От него пък, чрез обратната фурие-трансформация се получава зарядовото разпределение.

3. Магнитен диполен момент на ядрата

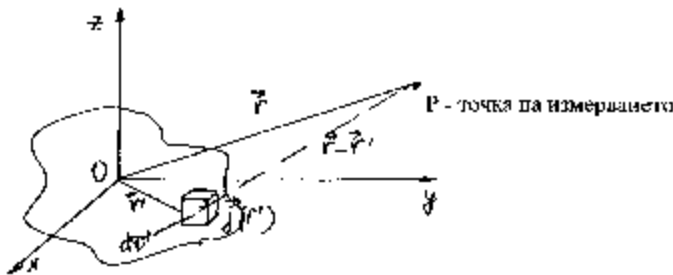
Нека разгледаме токове, разпределени в определен обем в пространството

(фиг. VIII.3). Разпределението се характеризира с плътност на тока $\mathbf{j}(\mathbf{r}')$. Векторът $\mathbf{r}'$ задава координатата на точка от елементарния обем $d\mathbf{r}'$, а векторната функция $\mathbf{j}(\mathbf{r}')$ дава големината и посоката на електричния ток в елементарния обем $d\mathbf{r}'$ около тази точка. От електродинамиката е известно, че магнитното поле в точка с радиус-вектор $\mathbf{r}$ се изчислява от

$$[\text{VIII.28}] \quad \mathbf{B}(\mathbf{r}) = \nabla \times \mathbf{A}(\mathbf{r}) = \text{rot} \mathbf{A},$$

където векторният потенциал в точката $\mathbf{r}$ се задава с

$$[\text{VIII.29}] \quad \mathbf{A}(\mathbf{r}) = \frac{\mu_0}{4\pi} \int_{\tau} \frac{\mathbf{j}(\mathbf{r}')}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} d\mathbf{r}'.$$

Фиг. VIII.3

Към определяне на магнитния диполен момент μ

Интегрирането става по обема на ядрото τ . От електродинамиката е известно развитието на [VIII.29] по мултиполи, използвайки израза

$$[\text{VIII.30}] \quad \frac{1}{|\mathbf{r} - \mathbf{r}'|} = \frac{1/r}{|1 - \mathbf{r}'/r|} = \frac{1}{r} + \frac{(\mathbf{r}, \mathbf{r}')}{r^3} + \dots,$$

$$[\text{VIII.31}] \quad \mathbf{A}(\mathbf{r}) = \frac{\mu_0}{4\pi} \left[\frac{1}{r} \int_{\tau} \mathbf{j}(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' + \frac{1}{r^3} \int_{\tau} (\mathbf{r}, \mathbf{r}') \mathbf{j}(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' + \dots \right].$$

Първият от тези интеграли е равен на нула (не съществува магнитен монопол), а подинтегралната функция във втория може да се представи в удобна форма, използвайки свойствата на тройното векторно произведение*. Тъй като $(\mathbf{r}, \mathbf{r}') \cdot \mathbf{j} = (\mathbf{r}, \mathbf{j}) \mathbf{r}' - \mathbf{r} \times (\mathbf{r}' \times \mathbf{j})$, обемният интеграл от първото слагаемо вдясно е равен с обратен знак на интеграла от лявата част на този израз. Тогава $2(\mathbf{r}, \mathbf{r}') \cdot \mathbf{j} = -\mathbf{r} \times (\mathbf{r}' \times \mathbf{j})$, така че $(\mathbf{r}, \mathbf{r}') \cdot \mathbf{j} = -\frac{1}{2} [\mathbf{r} \times (\mathbf{r}' \times \mathbf{j})]$ и [VIII.31] може да се запише като

$$[\text{VIII.32}] \quad \mathbf{A}(\mathbf{r}) = \frac{\mu_0}{4\pi} \frac{1}{r^3} (\mathbf{r} \times \mathbf{r}').$$

Тук с μ сме означили магнитния дипол

* вж Дж.Джаксон, Класическая электродинамика, Изд. Москва, 1965 г., стр. 168-171.

$$[\text{VIII.33}] \quad \mathbf{\mu} = \frac{1}{2} \int_{\tau} [\mathbf{r}' \times \mathbf{j}(\mathbf{r}')] d\mathbf{r}' .$$

Аргументът на интеграла в този израз включва неявно чрез $\mathbf{j}(\mathbf{r}')$ заряда e , зарядовата плътност $|\psi(\mathbf{r}')|^2 = \psi^*(\mathbf{r}')\psi(\mathbf{r}')$ и скоростта на заряда $\mathbf{v}$, защото $\mathbf{j}(\mathbf{r}') = e|\psi(\mathbf{r}')|^2 \mathbf{v}$. Векторното произведение $(\mathbf{r}' \times \mathbf{v})$ за частица с маса m_p е $\mathbf{L}/m_p$. Тук $\mathbf{L}$ е ъгловият момент $\mathbf{L} = m_p \mathbf{v} \times \mathbf{r}'$. В квантовата механика зарядовата плътност на частица със заряд e се дава с $e|\psi(\mathbf{r}')|^2$ и тогава магнитният момент ще бъде

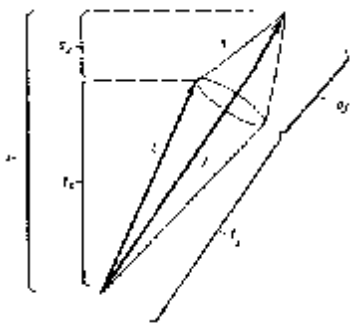
$$[\text{VIII.34}] \quad \mathbf{\mu} = \frac{e}{2m_p} \int \psi^*(\mathbf{r}') \hat{L} \psi(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' .$$

Ако вълновата функция съответства на състояние с определено L_z , то единствена отлична от нула е z -компонентата на интеграла

$$[\text{VIII.35}] \quad \mu_z = \frac{e}{2m_p} \int \psi^*(\mathbf{r}') \hat{L}_z \psi(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' .$$

4. Модел на Шмид

В рамките на едночастичния слоест модел на ядрото Шмид изчислява магнитните моменти на ядра с нечетно A при предположение, че той се дължи само на магнитния момент на неедвоения нуклеон. Магнитният момент се изчислява от очакваната стойност на съответния оператор в състояние с максимална проекция на ъгловия момент. Както орбиталния и спиновия моменти се сумират ($\mathbf{j} = \mathbf{l} + \mathbf{s}$), така и магнитните моменти, дължащи се на тези два момента се сумират така (вж фиг. VIII.4)

Фиг. VIII.4

Към изчисляване на средната стойност на s_z (модел на Шмид)

$$[\text{VIII.36}] \quad \mu = \frac{g_l \mathbf{l}_z + g_s s_z}{\mathbf{h}} M_j$$

От фигурата се вижда, че $\mathbf{l}_z = j_z - s_z$. Като се постави очакваната стойност $j_z = m_j \mathbf{h} = j \mathbf{h}$ ($m^{\max} = j$) се получава

$$[\text{VIII.37}] \quad \langle \mu \rangle = \left[g_1 j + \frac{g_s - g_1}{\mathbf{h}} \langle s_z \rangle \right] M_{\text{я}}.$$

Когато се изчислява $\langle s_z \rangle$ ненулева ще бъде само проекцията на $\mathbf{s}$ върху $\mathbf{j}$, която е постоянна поради прецесията. Моментните стойности на s_z ще се менят, но s_j ще се запазва. Величината $\mathbf{s}_j$ ще е вектор, чийто единичен вектор ще съвпада с този на $\mathbf{j}$, т.е. $\frac{\mathbf{s}_j}{|\mathbf{j}|}$. Проекцията на $\mathbf{s}$ върху $\mathbf{j}$ е $s_j = |\mathbf{s}| \cos(\mathbf{s}, \mathbf{j})$. Скаларното произведение $(\mathbf{s}, \mathbf{j}) = |\mathbf{s}| |\mathbf{j}| \cos(\mathbf{s}, \mathbf{j})$, откъдето

$$[\text{VIII.38}] \quad \frac{(\mathbf{s}, \mathbf{j})}{|\mathbf{j}|} = |\mathbf{s}| \cos(\mathbf{s}, \mathbf{j}) = s_j.$$

От друга страна, като се има предвид израза за $(\mathbf{s}, \mathbf{l})$ от (IV.23),

$$[\text{VIII.39}] \quad (\mathbf{s}, \mathbf{j}) = \mathbf{s} (\mathbf{l} + \mathbf{s}) = (\mathbf{s}, \mathbf{l}) + s^2 = \frac{j^2 - \mathbf{l}^2 + s^2}{2}$$

то за $\mathbf{s}_j$ се получава

$$[\text{VIII.40}] \quad \mathbf{s}_j = s_j \frac{\mathbf{j}}{|\mathbf{j}|} = \frac{(\mathbf{s}, \mathbf{j})}{|\mathbf{j}|^2} \mathbf{j} = \frac{j^2 - \mathbf{l}^2 + s^2}{2 |\mathbf{j}|^2} \mathbf{j}.$$

За да получим очакваната стойност на $\langle s_z \rangle$ трябва в [VIII.39] да заместим всички величини с очакваните за тях стойности, което дава

$$[\text{VIII.41}] \quad \langle s_z \rangle = \frac{j(j+1) - \mathbf{l}(\mathbf{l}+1) + s(s+1)}{2j(j+1)} \mathbf{j} \mathbf{h},$$

тъй като средната стойност на $\mathbf{j}$ е $\langle \mathbf{j} \rangle = j_z = m_j^{\max} = \mathbf{j} \mathbf{h}$. За $j = \mathbf{l} + 1/2$ ($\mathbf{l} = j - 1/2$) се получава $\langle s_z \rangle = \mathbf{h}/2$, а за $j = \mathbf{l} - 1/2$ ($\mathbf{l} = j + 1/2$) $\langle s_z \rangle = -\mathbf{h}j/2(j+1)$. Като заместим в [VIII.37] тези стойности на $\langle s_z \rangle$ се получава:

за *несдвоен неутрон*, като се има предвид, че $g_1^n = 0$

при $j = \mathbf{l} + 1/2$

$$[\text{VIII.42}] \quad \langle m_n \rangle = \frac{1}{2} g_s^n M_{\text{я}} = -1,91 M_{\text{я}}$$

при $j = \mathbf{l} - 1/2$

$$[\text{VIII.43}] \quad \langle m_n \rangle = -\frac{I}{2(I+1)} g_s^n M_{\text{я}} = 1,91 \frac{I}{I+1} M_{\text{я}}.$$

За *несдвоен протон* като се има предвид, че $g_1^p = 1$ ще имаме:

При $j = \mathbf{1} + 1/2$

$$[\text{VIII.44}] \quad \langle m_p \rangle = \left[I + \frac{1}{2} (g_s^p - 1) \right] M_y = (I + 2,29) M_y$$

при $j = \mathbf{1} - 1/2$

$$[\text{VIII.45}] \quad \langle m_p \rangle = \left[I - \frac{1}{2} (g_s^p - 1) \right] \frac{I}{I+1} M_y = (I - 2,29) \frac{I}{I+1} M_y .$$

Числените стойности тук са получени като се имат предвид $g_s^p = 5,586$ и $g_s^n = -3,826$ и факта, че спинът на ядрото се определя от спина на несдвоения нуклеон, $I = j$.

5. Ядрени електрични моменти

5.1. Развитие по мултиполи

За дефиницията на мултиполните моменти се използва развитието на потенциала, дефиниран с израза [III.74], в ред като се вземе предвид и редът [VIII.30]

$$[\text{VIII.46}] \quad V(x_1, x_2, x_3) = k_0 \left\{ \frac{q}{r} + \frac{1}{r^3} \sum_{i=1}^3 p_i x_i + \frac{1}{2r^5} \sum_{i,j=1}^3 Q_{ij} x_i x_j + \dots \right\},$$

където величините q , p_i и Q_{ij} са свързани с мултиполните моменти на разпределението

$$[\text{VIII.47}] \quad q = \int_{\tau} \rho(\mathbf{r}') d\mathbf{r}', \quad p_i = \int_{\tau} x_i \rho(\mathbf{r}') d\mathbf{r}', \quad Q_{ij} = \frac{1}{e} \int_{\tau} (3x_i x_j - r'^2 \delta_{ij}) \rho(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' .$$

В тези дефиниции q представлява електричният монопол, т.е. пълният заряд Ze на точково ядро, p_i е една от трите компоненти на електричния диполен момент $D(p_x, p_y, p_z)$, а Q_{ij} е една от петте независими компоненти на тензора на електричния квадруполен момент Q .

5.2. Оператори на електричните моменти

Ако началото на координатната система съвпада с центъра на тежестта на ядрото (работим в СЦМ), диполният момент е нула.

В квантовата механика се дефинира оператор на електричния квадруполен момент от ред λ :

$$[\text{VIII.48}] \quad \hat{M}(E\lambda, \mu) = \int_{\tau} \rho(\mathbf{r}') r'^{\lambda} Y_{\lambda}^{\mu}(\theta, \phi) d\mathbf{r}' .$$

Ако протоните се приемат за точкови заряди, този израз става

$$[\text{VIII.49}] \quad \hat{M}(E\lambda, \mu) = \sum_{k=1}^Z e r_k^{\lambda} Y_{\lambda}^{\mu}(\theta_k, \phi_k)$$

Засега обаче ще работим с непрекъснатата плътност. Операторът $\hat{M}(E\lambda, \mu)$ има $(2\lambda+1)$ компоненти, които са свързани с класическите мултиполни моменти по следния начин

$$[\text{VIII.50}] \quad q = \sqrt{4\pi} \hat{M}(E0,0), \quad p_z = \sqrt{\frac{4\pi}{3}} \hat{M}(E1,0), \quad Q_{zz} = \sqrt{\frac{16\pi}{5}} \hat{M}(E2,0).$$

Тези изрази показват, че величината $r^\lambda Y_\lambda^\mu$ може да играе роля на вълнова функция на състояние, характеризиращо се с квантови числа на ъгловия момент $\mathbf{l} = \lambda$ и на неговата проекция по оста z ($m_l = \mu$). От тук следва, че при ротация на координатната система квадруполният момент се трансформира като вълнова функция от горния вид.

Електричният квадруполен момент ($\lambda = 2$) има положителна четност, защото $\pi = (-1)^\lambda$, а диполният момент е с отрицателна четност.

Физическата наблюдаема *мултиполен момент на ядрото* представлява средната стойност на съответния оператор в стационарно състояние на ядрото. Ако $|Im_l\rangle$ е вълновата функция на ядрото в стационарно състояние с ъглов момент $\mathbf{l}$ и проекция m_l , под мултиполен момент от порядък λ се разбира средната стойност на оператора, изчислен в състоянието с максимална проекция на момента, т.е. $|I\rangle$ ($m_l^{\max} = I$)

$$[\text{VIII.51}] \quad Q_\lambda = \langle I | \hat{M}(E\lambda\mu) | I \rangle.$$

Квадруполният момент Q е

$$[\text{VIII.52}] \quad Q = \langle I | \hat{M}(E2,0) | I \rangle.$$

Забележка: При прецесия на ядрото около ъгловия момент $\mathbf{l}$ измереният квадруполен момент е усреднената стойност от един период на въртене.

Когато зарядовото разпределение има ос на симетрия, какъвто е случая, когато ядрото има формата на ротационен елипсоид, (в СЦМ това е оста z') за средните стойности се получава

$$\langle Q_{ij} \rangle = 0 \quad \text{при } j \neq i.$$

Единствени ненулеви са диагоналните елементи на тензора. Освен това при тази форма на ядрото

$$[\text{VIII.53}] \quad \langle Q_{x'x'} \rangle = \langle Q_{y'y'} \rangle,$$

а тъй като
се получава

$$\langle Q_{x'x'} \rangle + \langle Q_{y'y'} \rangle + \langle Q_{z'z'} \rangle = 0,$$

$$[\text{VIII.54}] \quad \langle Q_{x'x'} \rangle = \langle Q_{y'y'} \rangle = -\frac{1}{2} \langle Q_{z'z'} \rangle.$$

Вижда се, че за познаване на квадруполния момент е необходима само една величина и обикновено се избира това да е

$$[\text{VIII.55}] \quad \langle Q_{z'z'} \rangle = \int_{\tau} (3z'^2 - r'^2) \rho(\mathbf{r}') d\mathbf{r}' .$$

за класическо описание, а за квантово-механическо – операторът $\hat{M}(E2,0)$.

5.3. Квадруполен момент на ядро с постоянна деформация

Предполагаме, че ядрото има форма на ротационен елипсоид с голяма и малка полуоси c и a съответно, и че зарядът е равномерно разпределен в този обем. В координатната система, свързана с ядрото (началото в центъра на елипсоида, а оста z' е голямата полуос) собственият квадруполен момент на ядрото е

$$[\text{VIII.56}] \quad eQ_0 = \int_{\tau} \rho(3z'^2 - r'^2) d\mathbf{r}'$$

където $\rho(\mathbf{r}')$ е плътността на заряда. Ако направим субституцията $\gamma^2 = x'^2 + y'^2$, от уравнението на елипсоида

$$[\text{VIII.57}] \quad \frac{x'^2}{a^2} + \frac{y'^2}{b^2} = 1 - \frac{z'^2}{c^2}$$

и условието $a = b$ ще получим

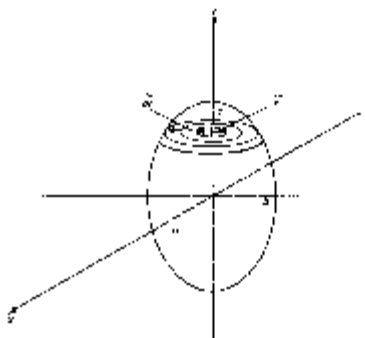
$$[\text{VIII.58}] \quad \gamma = a\sqrt{1 - (z'/c)^2} .$$

Тогава квадруполният момент ще бъде

$$[\text{VIII.59}] \quad eQ_0 = \int \rho(3z'^2 - z'^2 - \gamma^2) dz' 2\pi\gamma d\gamma = 2\pi\rho \int_{-c}^{+c} dz' \int_0^{a\sqrt{1-(z'/c)^2}} (2z'^2 - \gamma^2) \gamma d\gamma ,$$

където обемният елемент $2\pi\gamma d\gamma$ представлява пръстен в диск на разстояние z' от „екватора” – фиг. VIII.5. След интегриране се получава

$$[\text{VIII.60}] \quad eQ_0 = \frac{8}{15} \pi \rho c a^2 (c^2 - a^2) = \frac{2}{5} Ze(c^2 - a^2),$$

Фиг. VIII.5

Към определяне квадруполния момент на ядро с постоянна деформация

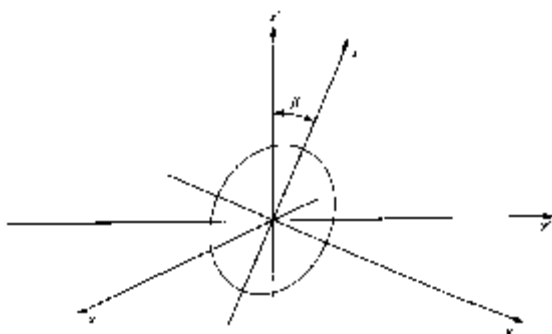
тъй като плътността $\rho(\mathbf{r}')$ по обема на елипсоида $\tau = \frac{4\pi}{3} c a^2$ дава пълния заряд Ze .

Ако ядрото има форма на сфероид, т.е. малко отклонение от формата на сфера, и се

въведе средният радиус $R_0 = \frac{c+a}{2}$, отклонението от средния радиус $\Delta R = c - a$ и деформацията $\beta = \frac{\Delta R}{R_0}$, то за квадруполния момент се получава

$$[\text{VIII.61}] \quad Q_0 = \frac{4}{5}ZR_0^2\beta,$$

от което се вижда, че чрез измерване на квадруполния момент може да се определи деформацията β на ядрото. Алгебричният знак на Q ще зависи от това коя от двете полуоси е по-голяма: $Q_0 > 0$ при издължено ядро (prolate) и $Q_0 < 0$ при сплескано ядро (oblate).

Фиг. VIII.6

Системата (x', y', z') е свързана с външното поле, а (x, y, z) – с оста на симетрия на ядрото.

5.4. Взаимодействие на заряд с непрекъснато разпределение с външно електрично поле

Нека имаме аксиално симетрично (спрямо оста z) външно поле. Самото ядро е аксиално симетрично спрямо координатната система (x', y', z') . Външното поле може да бъде създадено от атомната обвивка на ядрото и в този случай оста z е насочена по вектора $\mathbf{J} = \mathbf{L} + \mathbf{S}$ – пълният механичен момент на атома. Нека предположим, че осите x и x' съвпадат – фиг. VIII.6.

Електричният потенциал $\Phi(x, y, z)$ на външното поле може да се развие в ред на Тейлор около точката 0, съвпадаща с центъра на тежестта на ядрото

$$[\text{VIII.62}] \quad \begin{aligned} \Phi(x, y, z) = & \Phi(0) + x \frac{\partial \Phi(0)}{\partial x} + y \frac{\partial \Phi(0)}{\partial y} + z \frac{\partial \Phi(0)}{\partial z} + \\ & + \frac{1}{2} \left[x^2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} + 2xy \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x \partial y} + \dots + z^2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} \right] + \dots \end{aligned}$$

Енергия на взаимодействие в лабораторна система

Енергията на системата ядро-външно електрично поле се определя от израза

$$\begin{aligned} W = & \int \rho(x, y, z) \Phi(x, y, z) d\mathbf{r} = \\ = & \int \rho(x, y, z) \Phi(0) d\mathbf{r} + \int \rho(x, y, z) \left[x \frac{\partial \Phi(0)}{\partial x} + y \frac{\partial \Phi(0)}{\partial y} + z \frac{\partial \Phi(0)}{\partial z} \right] d\mathbf{r} + \end{aligned}$$

$$+ \frac{1}{2} \int \rho(x, y, z) \left[x^2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} + 2xy \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x \partial y} + \dots + z^2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} \right] d\mathbf{r} + \dots =$$

[VIII.63]

$$= W_C + W_D + W_Q + \dots$$

Първият от тези членове дава кулоновата енергия, свързана с еквивалентен точков заряд. Вторият член представлява енергията на взаимодействие на диполния момент на зарядовото разпределение в постоянното поле $\left[\frac{\partial \Phi(0)}{\partial x}, \frac{\partial \Phi(0)}{\partial y}, \frac{\partial \Phi(0)}{\partial z} \right]$ и е равна на нула, понеже диполният момент на ядрото е нула.

Третият член дава взаимодействието на квадруполния момент с външното поле, което е симетрично спрямо оста z , така че Φ зависи от x и y само чрез тяхната квадратична сума, която пък е функция от разстоянието до оста z . От това следва, че

$$[\text{VIII.64}] \quad \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x \partial y} = \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x \partial z} = \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial y \partial z} = 0.$$

Също поради симетрията $\frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial y^2}$. Ако предположим, че полето Φ възниква от кулоновия заряд на атомните електрони и пренебрегнем ненулевата плътност на s -електроните в ядрения обем, то Φ удовлетворява $\Delta \Phi = 0$ в т. 0, т.е.

$$\frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} = 0$$

и следователно

$$[\text{VIII.65}] \quad \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} = -2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} = -2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial y^2}.$$

В крайна сметка за енергията на взаимодействие се получава

$$W_Q = \frac{1}{2} \int \rho(x, y, z) \left[z^2 \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} - \frac{1}{2} (x^2 + y^2) \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} \right] d\mathbf{r} = \frac{1}{4} \Phi_{zz} \int \rho(x, y, z) (3z^2 - r^2) d\mathbf{r},$$

където $r = \sqrt{x^2 + y^2 + z^2}$, така че накрая имаме

$$[\text{VIII.66}] \quad W_Q = \frac{1}{4} \Phi_{zz} \int \rho(x, y, z) (3z^2 - r^2) d\mathbf{r} = \frac{1}{4} \Phi_{zz} eQ.$$

Тук $\Phi_{zz} = \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2}$ е градиентът на електричното поле по оста z в т.0.

По-горе пренебрегнахме електронната плътност в областта на ядрото. Електроните обаче имат ненулева вероятност да бъдат намерени в областта на

ядрото, по-специално s -електроните. Ако се вземе предвид тази плътност $\rho_e(0)$, към енергията на взаимодействие W_Q трябва да се добави член

$$[\text{VIII.67}] \quad \delta W_Q = \frac{2\pi}{3} \rho_e(0) \langle R^2 \rangle \quad (\text{в с-ма CGS})$$

или

$$\delta W_Q = \frac{1}{6\epsilon_0} \rho_e(0) \langle R^2 \rangle \quad (\text{в СИ}),$$

който е пропорционален на средния квадратичен радиус на ядрото. Този член съответства на отместване на всички нива с малката величина δW_Q , наречена *изотопно отместване*. За него ще стане дума при Ефекта на Мьосбауер (Част VII), а се извежда в тази част, Допълнение 8.

Енергия на взаимодействие в координатна система, свързана с ядрото
Интегралът в [VIII.63] трябва да се изрази в координатите на ядрото (x', y', z') – фиг. VIII.6. Нека α е ъгълът между осите z и z' . Връзката между едните и другите координати е

$$\begin{aligned} z &= z' \cos \alpha - y' \sin \alpha & (x = x') \\ y &= z' \sin \alpha + y' \cos \alpha \end{aligned}$$

Тогава

$$[\text{VIII.68}] \quad W_Q = \frac{1}{4} \Phi_{zz} \int_{\tau} \rho(x', y', z') (3z'^2 \cos^2 \alpha + 3y'^2 \sin^2 \alpha - 6y'z' \sin \alpha \cos \alpha - r'^2) d\mathbf{r}'.$$

В тази координатна система зарядовото разпределение има ос на симетрия (z') и следователно

$$[\text{VIII.69}] \quad \int_{\tau} y'z' \rho(x', y', z') d\mathbf{r}' = 0.$$

Също от симетрията следва, че

$$[\text{VIII.70}] \quad \begin{aligned} \int y'^2 \rho(x', y', z') d\mathbf{r}' &= \int x'^2 \rho(x', y', z') d\mathbf{r}' = \frac{1}{2} \int (x'^2 + y'^2) \rho(x', y', z') d\mathbf{r}' \\ &= \frac{1}{2} \int (r'^2 - z'^2) \rho(x', y', z') d\mathbf{r}' \end{aligned}$$

Като заместим в израза [VIII.68], за W_Q се получава:

$$[\text{VIII.71}] \quad \begin{aligned} W_Q &= \frac{1}{4} \Phi_{zz} \int_{\tau} \rho(x', y', z') \left[3z'^2 \cos^2 \alpha + \frac{3}{2} (r'^2 - z'^2) \sin^2 \alpha - r'^2 \right] d\mathbf{r}' \\ &= \frac{1}{8} \Phi_{zz} (3 \cos^2 \alpha - 1) \int_{\tau} \rho(x', y', z') (3z'^2 - r'^2) d\mathbf{r}' = \frac{1}{8} \Phi_{zz} e Q_0 (3 \cos^2 \alpha - 1). \end{aligned}$$

Тук Q_0 е собственият квадруполен момент, както е дефиниран с [VIII.55] и [VIII.56]. Формула [VIII.71] дава енергията на взаимодействие на ядро с квадруполен момент Q_0 , когато оста на симетрия на ядрото сключва ъгъл α с оста

на симетрия на външно аксиално симетрично поле с градиент по тази ос Φ_{zz} .

5.5. Собствен и спектроскопичен квадруполен момент

Собственият квадруполен момент Q_0 се дефинира спрямо координатната система на ядрото, това е системата (x', y', z') на фиг. VIII.6. Той представлява истинският квадруполен момент, носещ информация за формата на ядрото. Той се различава от наблюдавания момент Q , наречен ефективен или *спектроскопичен квадруполен момент*, който се дефинира спрямо лабораторната координатна система, използвана за измерване на квадруполния момент, и в случая оста z се задава от посоката на външното електрично поле (вектора $\hat{J}$ на атомната обвивка). Спектроскопичният квадруполен момент е винаги по-малък от собствения. От сравняването на изрази [VIII.61] и [VIII.66] се вижда връзката между двата момента

$$[VIII.72] \quad Q = Q_0 \frac{3\cos^2 \alpha - 1}{2}.$$

От извода на [VIII.66] и [VIII.71] се вижда, че става дума за класическата връзка между двата момента.

5.6. Връзка между квадруполните моменти в квантовата механика

Ядрено състояние, притежаващо механичен момент $\hat{I}$, има $(2I + 1)$ изродени състояния и всяко от тях може да се характеризира със свой квадруполен момент, т.е. имаме общо $(2I + 1)$ квадруполни момента:

$$Q(m) = \langle Im_l | \hat{M}(E2) | Im_l \rangle,$$

където с $|Im_l\rangle$ сме означили вълновата функция на собствено състояние с ъглов момент I и проекция по оста z m_l .

Връзката между тези различни величини може да се намери лесно. Един от тези квадруполни моменти беше избран (израз [VIII.52]) да отговаря на най-голямата проекция на I : $Q = Q(m_l^{\max} = I)$, а ъгълът беше избран като ъгъл между посоката на полето Φ и I

$$\cos^2 \alpha = \frac{I^2}{I(I+1)}.$$

Следователно, като заместим тази стойност на $\cos \alpha$ в [VIII.72] получаваме

$$[VIII.73] \quad Q(m_l = I) = \frac{1}{2} Q_0 \left[\frac{3I^2}{I(I+1)} - 1 \right] = \frac{1}{2} Q_0 \frac{2I-1}{I+1}$$

$$[VIII.74] \quad Q(m_l) = \frac{1}{2} Q_0 \left[\frac{3m_l^2}{I(I+1)} - 1 \right],$$

откъдето за отношението им се получава

$$[\text{VIII.75}] \quad \frac{Q(m_I)}{Q_0} = \frac{3m_I^2 - I(I+1)}{I(2I-1)}.$$

Може да се случи спинът на ядрото I да не е насочен по неговата ос на симетрия, например както е показано на фиг. IV.28. Нека с K означим проекцията на спина по тази ос. Тогава за спектроскопичния квадруполен момент се получава

$$[\text{VIII.76}] \quad Q = Q_0 \left[\frac{3K^2}{I(I+1)} - 1 \right].$$

Тази връзка обаче не е точната стойност. С изчисляване на матричните елементи се получава (тук няма да привеждаме този извод)

$$[\text{VIII.77}] \quad Q = Q_0 \frac{3K^2 - I(I+1)}{(I+1)(2I+3)}.$$

За повечето ядра в основно състояние $I = K$ и тогава връзката между собствения и спектроскопичния ефективен квадруполен момент е

$$[\text{VIII.78}] \quad Q = Q_0 \frac{I(2I-1)}{(I+1)(2I+3)}.$$

Енергията на взаимодействие с външно поле също ще има различни стойности в зависимост от стойностите на Q

$$[\text{VIII.79}] \quad W_Q = \frac{1}{8} \Phi_{zz} e Q_0 \frac{(2I-1)}{(I+1)}$$

и съответно израждането по m_I ще се снемее. Като се има предвид израза [VIII.73]

$$[\text{VIII.80}] \quad \begin{aligned} (W_Q)_{m_I} &= \frac{1}{8} \Phi_{zz} e Q_0 \left[\frac{3m_I^2}{I(I+1)} - 1 \right] = \frac{1}{8} \Phi_{zz} e Q \frac{2(I+1)}{2I-1} \cdot \frac{3m_I^2 - I(I+1)}{I(I+1)} = \\ &= \frac{1}{4} \Phi_{zz} e Q \frac{3m_I^2 - I(I+1)}{I(2I-1)}. \end{aligned}$$

Нека разгледаме специалните случаи $I = 0$ и $I = 1/2$. Нека предположим, че ядрото има форма на ротационен елипсоид с ос на симетрия z' . Когато $I = 0$ няма да има въртене около оста на симетрия. Поради липсата на ъглов момент около тази ос ядрото може да се ориентира произволно в пространството и тогава всички погорни разсъждения отпадат. Произволната ориентация в пространството е еквивалентна на сферично симетрично зарядово разпределение. Следователно, макар и да има собствен квадруполен момент $Q_0 \neq 0$, спектроскопичният квадруполен момент на ядрото е нула. В случая $I = 1/2$ $\cos \alpha = 1/\sqrt{3}$ и тогава при всяка ориентация на ядрото величината $(3\cos^2 \alpha - 1) = 0$. Отново спектроскопичният

квадруполен момент ще е равен на нула. Така се достига до важния извод, че спектроскопичният квадруполен момент не е нула само, ако $I \geq 0$. Този извод се потвърждава от експерименталните данни.

6. Изотопичен формализъм

Формално изоспинът се въвежда като ъгловия момент, т.е. аналогично на спина за частиците. Дадено изоспиново състояние се характеризира с величините T^2 и T_z и съответно вълнова функция, удовлетворяваща уравнението за собствените стойности

$$[\text{VIII.81}] \quad \begin{aligned} \hat{T}^2 |T, T_z\rangle &= T(T+1) |T, T_z\rangle \\ \hat{T}_z |T, T_z\rangle &= T_z |T, T_z\rangle \end{aligned}$$

Ако $\hat{H}_я$ е частта от хамилтониана, отговорна за силното взаимодействие, независимостта на ядрените сили от заряда ще означава, че $\hat{H}_я$ комутира с оператора на изоспина, което означава $[\hat{H}_я, \hat{T}^2] = 0$

Нуклеонният дублет (p,n) има изоспин $t = 1/2$ и двете му разновидности имат проекции $t_z = \pm 1/2$. Постулира се

$$[\text{VIII.82}] \quad t_z |p\rangle = \frac{1}{2} |p\rangle \quad \text{и} \quad t_z |n\rangle = -\frac{1}{2} |n\rangle$$

Електричният заряд се представя с оператора $\hat{Q} = e \left(\frac{1}{2} + \hat{T}_z \right)$.

Изоспинът на система от нуклеони се определя адитивно

$$[\text{VIII.83}] \quad \hat{T} = \sum_{i=1}^A \hat{t}_i \quad \text{и} \quad \hat{T}_z = \sum_{i=1}^A (\hat{t}_z)_i$$

За дадено ядро проекцията на изотопичния спин е свързана с асиметрията, т.е. с разликата в броя на протоните и неутроните. Наистина

$$[\text{VIII.84}] \quad \hat{T}_z = Z t_z(p) + N t_z(n) = \frac{Z-N}{2} = \frac{1}{2} (2Z - A) = Z - \frac{A}{2}.$$

За ядро със заряд $Q = eZ$ е в сила уравнението за собствените стойности

$$[\text{VIII.85}] \quad \hat{T}_z |T, T_z\rangle = \left(\frac{Q}{e} - \frac{A}{2} \right) |T, T_z\rangle,$$

което се получава от [VIII.84] – сумиране на t_z за всички нуклеони в ядрото.

Запазването на заряда за система от нуклеони означава, че операторите $\hat{Q}$ и $\hat{T}_z$ комутират с оператора на силното взаимодействие $\hat{H}_я$.

$$[\hat{H}_я, \hat{Q}] = [\hat{H}_я, \hat{T}_z]$$

Изоспинът T на едно ядро представлява резултат от сумирането на изоспиновете ($t = 1/2$) на A нуклеона, което може да взема стойности

$$\frac{N-Z}{2} < T < \frac{A}{2}, \quad \text{ако } N > Z$$

или

$$\frac{Z-N}{2} < T < \frac{A}{2}, \quad \text{ако } N < Z.$$

Обикновено ядрата в основното си състояние имат минималния възможен изоспин

$$[\text{VIII.86}] \quad T_{\text{осн}} = |T_z| = \frac{|N-Z|}{2}.$$

Системата от два нуклеона може да съществува в триплетно и синглетно изоспинови състояния

триплетно – $T = 1$ с три стойности на $T_z = -1, 0, +1$

синглетно – $T = 0$ с една стойност на $T_z = 0$.

Вълновите функции на тези две състояния са показани в таблица VIII.1.

Таблица VIII.1 – Стойности на изотопичния спин и неговата проекция

T^2	T_z	Състояние	система
1	1	$ p\rangle p\rangle$	протон-протон
	0	$(p\rangle n\rangle + n\rangle p\rangle)$	(p,n) симетрично изоспиново
	-1	$ n\rangle n\rangle$	неутрон-неутрон
0	0	$(p\rangle n\rangle - n\rangle p\rangle)$	(p,n) антисиметрично изоспиново

Изоспинът не се запазва при електромагнитното и при слабото взаимодействие.

Деутронът, единственото свързано състояние на системата от два нуклеона, съответства на синглетното състояние $T_z = 0 = T^3$. За силните взаимодействия е в сила *обобщеният принцип на Паули*, според който система от тъждествени

² Трябва да се отбележи, че докато T_z е винаги интеграл на движение и характеризира ядрените състояния (тъй като винаги $[\hat{H}_я, T_z] = 0$), то T е „добро квантово число“, т.е. проекцията е интеграл на движението само ако $[\hat{H}_я, \hat{T}^2] = 0$. Това е изпълнено предимно за леки ядра. За такива ядра всяко състояние се характеризира с квантовите число T и T_z . За по-тежки ядра условието $[\hat{H}_я, \hat{T}^2] = 0$ представлява само приближение.

³ Ако предположим $T = 1$ ще следва, че е възможно съществуването на свързани състояния на два протона и на два неутрона.

фермиони може да се намира само в състояния антисиметрични спрямо обмена на частици в пространството, представляващо произведение от координатното, спиновото и изоспиновото състояния. Ако L е ъгловият момент (четност $(-1)^L$), S -спинът, а T -изоспинът, антисиметрично състояние означава сумата от тези три числа да е нечетна

$$L + S + T = 1, 3, \dots - \text{нечетно число.}$$

Изоспиновият формализъм е в сила за всички адрони⁴, с неговото въвеждане те се обединяват в *изомултиплети* – частици с близки маси и отличаващи се само по електричния си заряд. Пример за триплет от мезони, също адрони, е тройката π^+ , π^- и π^0 . Пример за квадруплет са т. нар. резонанси: четири частици Δ^{++} , Δ^+ , Δ^0 и Δ^- с близки маси и заряди $+2e$, $+e$, 0 и $-e$.

7. Интеграл на Ферми за леки ядра.

Интегралът на Ферми [II.73] е свързан с функцията на Ферми, въведена, за да се отчете кулоновото взаимодействие между излитащия от ядрото електрон (или позитрон) и ядро с крайни размери.

Като използваме зависимостите $E_e = m_0c^2 + T_e$, а същото може да се напише и за $T_e^{\max}$, интегралът на Ферми може да се запише и така

$$[\text{VIII.87}] \quad f(Z', E_e^{\max}) = \int_0^{p_{\max}} F(Z', p) \left(\frac{E_e^{\max} - E_e}{m_0c^2} \right)^2 \left(\frac{p}{m_0c} \right) \frac{dp}{m_0c}.$$

В случая на много леко ядро с малък брой протони, казано строго, при $Z' = 0$, функцията $F(Z', p)$ може да се приеме за единица и тогава интегралът на Ферми може да се реши аналитично:

$$[\text{VIII.88}] \quad f(Z', E_e^{\max}) = \int_0^{p_{\max}} \left(\frac{E_e^{\max} - E_e}{m_0c^2} \right)^2 \left(\frac{p}{m_0c} \right) \frac{dp}{m_0c} \sim \left(\frac{E_e^{\max}}{m_0c^2} \right)^5,$$

което може да се проследи както следва. Нека използваме връзката $p^2c^2 = E_e^2 - m_0^2c^4$ и означим с I интеграла

$$[\text{VIII.89}] \quad I = \int_{\frac{m_0c^2}{E_e^{\max}}}^{\frac{E_e^{\max}}{m_0c^2}} \left[1 - \frac{E_e}{E_e^{\max}} \right]^2 \left\{ \left(\frac{E_e}{E_e^{\max}} \right)^2 - \frac{m_0^2c^4}{(E_e^{\max})^2} \right\}^{1/2} \frac{E_e}{E_e^{\max}} \frac{dE_e}{E_e^{\max}}.$$

Тогава

$$f(Z', E_e^{\max}) = \left(\frac{E_e^{\max}}{m_0c^2} \right)^5 \cdot I.$$

Полагаме $x = \frac{E_e}{E_e^{\max}}$ и $a = \frac{m_0c^2}{E_e^{\max}}$ и интегралът става $I = \int_a^1 (1-x)^2 \sqrt{x^2 - a^2} dx$. Ако предположим, че a е малко, т.е. $E_e^{\max} \gg m_0c^2 (= 0,511 \text{ MeV})$, ще имаме

⁴ Адрони (hadrons) се наричат частиците, участващи в силното взаимодействие.

$$I = \int_0^1 (1-x)^2 x^2 dx \sim \frac{1}{30}. \text{ Тогава}$$

$$[\text{VIII.90}] \quad f(0, E_e^{\max}) = \frac{1}{30} \left(\frac{E_e^{\max}}{m_0 c^2} \right)^5$$

и константата на разпадане става

$$[\text{VIII.91}] \quad \lambda = \text{const} \left(\frac{E_e^{\max}}{m_0 c^2} \right)^5.$$

8. Изомерно отместване при ефекта на Мьосбауер

В тази част, в допълнението за ядрени електрични моменти разгледахме енергията на взаимодействие на ядрото с външно поле, в случая полето на електронната обвивка и показахме, че интерес представлява членът на квадруполното взаимодействие W_Q . Крайният израз за взаимодействието [VIII.61] беше получен при предположение, че плътността на електроните в областта на ядрото е пренебрежима.

Електричният потенциал $\Phi(x, y, z)$ взаимодейства със зарядовото разпределение $\int_V \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r}$ и енергията на взаимодействие е

$$W = \int_V \Phi(x, y, z) \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r} = W_C + W_D + W_Q + \dots \text{ Първият член дава взаимодействието с}$$

точков заряд, вторият – с дипол (но той е равен на нула, тъй като ядрата нямат диполен момент) и третият член дава взаимодействието с квадруполния момент на ядрото [VIII.61].

Ако обаче се отчете и електронната плътност в областта на ядрото, към енергията на взаимодействието трябва да се добави и члена [VIII.50], който не трябва да се пренебрегва. Тогава енергията на взаимодействие става

$$[\text{VIII.92}] \quad W_Q = \frac{1}{6} \left[\frac{\partial^2 \Phi}{\partial x^2} Q_{xx} + \frac{\partial^2 \Phi}{\partial y^2} Q_{yy} + \frac{\partial^2 \Phi}{\partial z^2} Q_{zz} \right] + \frac{e}{6\epsilon_0} \Delta \Phi \int_V r^2 \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r}$$

От електростатиката е известно, че у-нието на Поасон за полето, което създават атомните електрони в центъра на ядрото, е:

$$[\text{VIII.93}] \quad \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 \Phi(0)}{\partial z^2} = \frac{1}{\epsilon_0} \rho(0) = \frac{e}{e_0} |\psi(0)|^2,$$

където $\rho(0)$ е електронната плътност в областта на ядрото. Към първия член в [VIII.87] трябва да се добави допълнителната енергия

$$[\text{VIII.94}] \quad \delta W_Q = \frac{e}{6\epsilon_0} |\psi(0)|^2 \int_V r^2 \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r} = \frac{Ze^2}{6\epsilon_0} |\psi(0)|^2 \langle r^2 \rangle.$$

Тук $\langle r^2 \rangle = \frac{\int_V r^2 \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r}}{\int_V \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r}}$ е средноквадратичният радиус на ядрото, а $\int_V \rho(\mathbf{r}) d\mathbf{r} = Ze$.

Ако електронната плътност е постоянна по целия ядрен обем, $\rho = \frac{Ze}{V} = \frac{3Ze}{4\pi R^3}$, където R е зарядовият радиус на ядрото, ще получим:

$$[\text{VIII.95}] \quad \langle r^2 \rangle = \frac{3}{4\pi R^3} \int_V r^2 d\mathbf{r} = \frac{3}{4\pi R^3} \int_0^R r^4 dr \int_0^\pi \sin \theta d\theta \int_0^{2\pi} dj = \frac{3}{5} R^2,$$

Тогава [VIII.94] става

$$\delta W_Q = \frac{Ze^2}{10\epsilon_0} |\psi(0)|^2 R^2 \quad (\text{в СИ}).$$